

15. Pacea I., Rychlak R. Dezinformace: Tajná strategie Ruska, jak zničit Západ. Brno: BizBooks, 2016. 398 s.
16. Preobrazhensky K. KGB/FSB's New Trojan Horse: Americans of Russian Descent, 2009. Gerard Group Publishing. 224 p.

УДК 271/222(477)«155/192»

Маргарита Колеснікова
(Науковий керівник: проф. Сітарчук Р. А.)
(Полтава)

**УКРАЇНСЬКА АВТОКЕФАЛЬНА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА:
ШЛЯХ ДО ТОМОСУ (ДРУГА ПОЛОВИНА XVI –
ПЕРША ПОЛОВИНА XX СТОЛІТТЯ)**

У статті розкриваються питання становища православ'я в Україні впродовж другої половини XVI – у першій половині XX століття. Розкривається динаміка та етапи набуття автокефалії православною церквою. Відзначена роль митрополита Петра Могили в реалізації автокефалії, показані складні процеси у православ'ї за радянських часів.

Ключові слова: *Томос, автокефалія, Українська автокефальна православна церква, Петро Могила, радянська влада.*

Релігійність українського народу – невід'ємна частина духовного життя, рушійна сила формування національної свідомості та патріотизму, безприкладного героїзму у боротьбі за державну незалежність. Маючи неповторну ментальність, наш народ глибоко шанував історичні надбання віри, дбав про збереження самоідентифікації.

Християнство виховувало в людях кращі риси, ставало каталізатором релігійного відродження у часи гноблення та примусової асиміляції. Релігія для України є важливим історичним архетипом в її різноманітних течіях та напрямках. Вона виконує у суспільстві такі значимі соціальні функції, як комунікативна, регулятивна, інтегративна та легітимізуюча. Отже, релігійне середовище відповідає найважливішим проблемам суспільства, а релігія та Церква мають найвищий рівень довіри. Це продемонстрували останні події життя українського народу в умовах воєнного стану.

На наш погляд, існують важливі віхи, які вписані в історію кожного народу, які є для нього доленосними. Для нашого народу такими відправними точками стали самостійність, незалежність, суверенітет, соборність автокефальної Української Православної

Церкви. Нарешті ми маємо «Патріарший і Синодальний Томос надання автокефального церковного устрою Православній Церкві в Україні», за який точилася запекла боротьба (Указ Президента України, 2016).

Мета дослідження – комплексно проаналізувати місце релігії і Церкви для історичного розвитку українського народу у період оцінити трансформації ідентичності української духовності та можливі напрямки подальших змін православного середовища.

Актуальність теми полягає у тому, що на тлі російської агресії проти України посилюється роль церковно-релігійного життя українського народу як об'єднувачого фактора у боротьбі з агресором. Ця визвольна війна фактично знищила розбіжності у державно-церковній політиці, і сьогодні постала єдина концепція національного, політичного і церковного відродження.

Україна отримала Томос. І цей факт дає нам право з упевненістю констатувати, що заходи щодо отримання незалежної Церкви, дії видатних історичних осіб не були марними: результат є. І тепер Церква стоїть на варті незалежності та територіальної цілісності нашої держави. А історичний досвід переконує, що цей висновок правильний.

Об'єкт дослідження: Політика можновладців держав, що існували на українських теренах, щодо релігії і Церкви у період з II половини XVI – у I половині XX ст.

Предмет дослідження: Шлях українського народу до здобуття автокефалії у часи гонінь та примусової асиміляції.

У ході роботи авторкою систематизовано та опрацьовано історичні наративи, інтерв'ю та свідчення очевидців, документальні фільми, світлини, праці українських вчених, монографії, Указ Президента України № 17/2016 від 22.04. 2016 року «Про заходи відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 рр.» та матеріали соцмереж. Вищезначені джерела дали можливість проаналізувати діяльність можновладців держав, що існували на теренах України, та їх внесок у питання отримання у 2019 році Томосу. А також ми переконалися, що шлях України до здобуття автокефальної Церкви був складним, але результативним.

Методи дослідження: емпіричне дослідження (його складова – спостереження), порівняння, абстрагування, узагальнення, аналізу, індукція, дедукція. Типологічний та порівняльно-історичний методи дають змогу оцінити досліджувані явища в їх історичному розвитку.

Наукова новизна роботи та особистий внесок автора полягають у тому, що нами вперше було систематизовано джерела з вивчення історії утвердження національної помісної Церкви; зроблено спробу проаналізувати об'єднуючу роль Церкви в боротьбі українського

народу за збереження територіальної цілісності, за Українську автокефальну церкву у період з II половини XVI – у I половині XX століття.

Загальною методологічною основою для дослідження стали праці вітчизняних вчених Б. Андрусина, І. Богачевської, В. Бондаренка, Л. Виговського, Т. Висоцької, В. Войналовича, В. Єленського, А. Киридон, С. Кияка, П. Кралука, М. Мариновича, Г. Надтоки, О. Онищенко, О. Сагана, П. Сауха, В. Токмана, М. Черенкова, Ю. Чорноморця, Л. Филипович, К. Щоткіної та ін. О. Бучма, К. Вергелес, В. Єленський охарактеризували релігійно-церковний фактор у процесі розбудови модерної української нації, звертаючи увагу на особливості взаємозв'язків держави, релігії й нації.

С. Здіорук, А. Колодний, О. Литвиненко проаналізували проблеми діяльності християнських Церков в Україні з точки зору націєдержавної безпеки.

Висвітленню суті Вселенського Православ'я присвячена праця О. Сагана «Вселенське православ'я. Суть. Історія. Сучасний стан». Вона особливо актуальна для України з її давньою православною Київською традицією. Автор намагається розглянути всі аспекти православної релігійності, особливості формування православного віровчення, національну специфіку як об'єктивний чинник становлення православної релігійності, сучасні проблеми і перспективи розвитку Вселенського Православ'я. У дослідженні переплітаються історія та сучасність православних Церков. Цінними є посилання автора на ресурси Інтернету, веб-сторінки Православних Церков, монастирів та інших релігійних інституцій (навіть секретні матеріали Російського Священного Синоду). Цінність дослідження в тому, що значна увага тут приділена проблемним питанням характеристики православ'я України.

Юрій Мицик у своїй монографії «Святий Петро Могила» наголошує на значенні діяльності Петра Могили – одного з найвизначніших церковних, культурних і політичних діячів України. Він підкреслює, що її значення важко переоцінити, адже навіть час, протягом якого він був митрополитом, називають Могилянською добою.

Тоді, коли УПЦ виходила з кризи, нею опікувалися гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний і патріарх Єрусалимський. Що стосується її авторитету, то він посилювався завдяки зусиллям українських міських громад та козаків. Інтелектуальні духовні сили жили завдяки діяльності братських шкіл. Церква відчувала себе сильною і була готовою до боротьби (Виговський, 2019, с. 142).

А «двигуном церковного відродження» української православної церкви після Унії став митрополит Київський Петро Могила – один з найвідоміших митрополитів Київських, Галицьких і всієї Русі

XVII століття до підпорядкування митрополії Московському патріархату. Він був екзархом Константинопольського Патріарха. З 1627 р. – архимандритом Києво-Печерського монастиря (Мицик, 2012, с. 17). Цікавим є факт, що він, не українець, зробив для української православної церкви, мабуть, більше, ніж хтось до нього і після нього. Маловідомі сторінки його діяльності потребують ретельного вивчення: його роль у регіональній історії Київщини, обставини видання Катехизису Петра Могили у Амстердамі грецькою мовою 1674 року, а також питання встановлення достовірної дати народження П. Могили у світлі нещодавніх досліджень О. Білодіда, І. Варзара та інших.

Одним із надзвичайно важливих кроків до автокефалії став Собор 1621 року. На ньому офіційно ухвалено початок історії київської церкви. Ним стала легенда про походження від апостола Андрія Первозванного. І цей період і пов'язаний з діяльністю Петра Могили, якого обрали митрополитом Київським на соймі, що зібрався для виборів польського короля. Обирали його не представники церковної ієрархії, а світські депутати (на Київській кафедрі перебував законний митрополит, ніким не переобраний на той час, Ісая). Петро Могила скористався шансом і добився затвердження «Статей примирення» між польською католицькою владою та православними українцями. Це було на часі. Бо після Люблінської унії (1569 р.) утиски православ'я посилювалися, а після Берестейської унії (1596 р.) досягли точки кипіння. І саме Петро Могила був покликаний знайти вихід з такого скрутного становища: польська влада, яка знала про небезпечні для неї тенденції, могла тепер відновити свої стосунки з православною церквою, не визнаючи її ієрархії (бо та була встановлена всупереч її волі). Ще одним фактором бажання виправити ситуацію з українським православ'ям стала необхідність підтримки козаків та тлі турецької експансії. А козаки, як відомо, були ревними православними (Бондаренко, 2004, с. 9).

Петро Могила був для Української Православної Церкви найкращою кандидатурою, адже він пропрацював найрізноманітніші способи виходу в українського церковного розколу, виношував ідею української автокефальної церкви з центром саме в Києві. Проте, зрозуміло, що без підтримки світської влади йому зробити це було неможливо. Але відомо, що він мав однодумця – лідера уніатів Вельяміна Рутського – не українця, який разом з Могилою, за свідченнями істориків, мріяв про спільну церкву, незалежну ні від Риму, ні від Константинополя. Проте, трагедією Петра Могили стало те, що його не підтримали українці, які мали ще свіжу рану, яку нанесла унія. Тому вони не могли повірити уніатам Могилі та Рутському (Саган, 2004, с. 76).

І знову українська церква стала заручницею стосунків між іншими державами: Польською та Османською. Ці проблеми знову майже не звели українську церкву у небуття.

Сама заяви про те, що «автокефалія – «віковічна мрія українського народу», звичайно, трохи перебільшені. Тоді, коли думку про автокефалію уперше було сформульовано більш-менш чітко – не просто як бажання володаря мати поруч «свого» митрополита й запобігти вивезенню церковних грошей за кордон, а як внутрішню потребу церкви, як умову успішної місії, – церковний люд виявився до цієї думки не готовим. Якщо митрополити Могила й Рутський розуміли, що автокефалія, власний патріархат – це правильна ідея для церкви й народу, то сам народ ставився до цієї думки насторожено. А еліти державного масштабу, здатної ухвалити таке рішення, узяти на себе відповідальність, в українців просто не було» (Щоткіна, с. 29-30).

Діяльність Петра Могилы, хоча й була результативною, вже через два десятиліття після його смерті Московський патріархат поглинув українську церкву. І Константинополь нічого не відповів, бо не мав сили.

Але ідея української автокефалії не зникла. Вона не розчинилася у «російському православ'ї», а жевріла несміливим вогником аж до ХХ століття, коли змогла спалахнути і отримати своє право на життя у контексті українського національного відродження.

Початок ХХ століття ознаменувався двома важливими подіями для УПЦ. Перша відбулася у 1919 році – проголошення Української автокефальної церкви, друга – у 1924 році-отримання канонічної автокефалії від Константинопольського патріарха Польською православною церквою.

Українська автокефалія стала органічною частиною національно-визвольного руху. 1917 рік, Лютнева революція в Російській імперії стали своєрідним каталізатором національного руху. Але українці не стали першовідкривачами такого шляху. До них уже ним пройшли церкви колишніх Австро-Угорської та Османської імперій (Киридон, 2017, с. 27).

Де ж ми чуємо термін «автокефалія»? На Всеросійському з'їзді духовенства й мирян. Від кого? Від українських делегатів. Але Тимчасовий уряд не займався цим питанням, тому Московська патріархія вирішила зберегти Україну в складі Російської православної церкви, що призвело до утворення двох православних церков: автокефальної і автономної у складі Московського патріархату. Знову Московія блокувала намагання України створити власну автокефальну церкву.

Центральна Рада питанню створення автокефальної церкви уваги майже не приділяла – у неї була проблема – необхідність виживання новоствореної держави.

Тільки Гетьманат Скоропадського підняв церковне питання на державний рівень. Делегація на чолі з Олександром Лотоцьким передала патріархові Константинопольському вимогу про надання українській церкві автокефалії. Водночас Скоропадський проводив переговори з УПЦ Московського патріархату. Але безрезультатно (Швидкий, 2000, с. 66).

Провівши паралель через сто років, аналізуючи діяльність Президента України Петра Порошенка, виявляємо, що його переговори з вищезначеного питання теж не мали успіху.

За Директорії, коли Київ кілька разів переходив із рук у руки різних політичних сил: німців, українців, «білих», «червоних», питання автокефалії було вирішено радикально: ухвалено закон, що проголошував автокефалію української православної церкви. У жовтні 1921 року на Всеукраїнському церковному соборі її нарешті було створено. Проте, представниками Собору стали священники і миряни, жодного єпископа не було.

Але всі мали піднесений настрій, адже «їхня молода церква мала стати цілком демократичною, чи, у перекладі церковною мовою, соборноправною. Автокефалія, соборноправність й українізація – три кити, на яких мала триматися новостворена українська церква» (Єленський, 2003, с. 44).

Цю нову церкву очолив Василь Липківський. Проте, у цей час влада належала «червоним» і тому релігія та її ідеологи зазнала утисків. Митрополит Василь Липківський побачив на власні очі підпорядкування УАПЦ більшовикам, її руйнування. А сам після кількох арештів був розстріляний (Полонська-Василенко, 1993, с. 378).

Здавалося б, все. Крах. Але в цей сумний час відбувається подія, яка вплинула і на Україну. Це – проголошення автокефалії Польської православної церкви (наданої їй як частині давньої Київської митрополії). Чому це мало значення для України? Бо віряни Польської православної церкви «польської», а не «української» - були переважно українцями, що проживали на землях, які увійшли до складу Польщі. «Автокефалія Польської ПЦ, таким чином, стосувалася саме їх – це була «автокефалія для українців», людей, які мали права на «київський спадок». Для Польської держави така автокефалія 1924 року була політично виправданою, адже там «весна народів», на відміну від України, вдалася. Польща спромоглася на «чудо над Віслою» – вона захистила себе, зберегла державність. Але ця автокефалія стала свободою тільки не для українців, вони зазнавали утисків як «московські агенти». Таким чином, ці протистояння вилилися у зростання антипольських настроїв серед українського населення (Здіорук, 2006, с. 79).

Ще однією драмою у процесі народження української автокефалії стала Друга світова війна. Пакт Мотолова-Ріббентропа «розв'язав руки» московитам, які прагнули контролю над українськими землями, що раніше належали Польщі, а тепер опинилися у складі СРСР. Чому саме такі плани виношувало радянське керівництво? Воно хотіло контролю над надзвичайно релігійним населенням цієї частини України, бо саме тут атеїзацію провести було складно. Але Російська православна церква, слабка, конаюча стала в пригоді Союзу. Її було відновлено у 1943 році і поставлено на службу радянській владі. Завдання, яке вона отримала, «приручити» українців: і православних, і греко-католиків. На вимогу Кремля всіх польських єпископів із Західної України викликали в Москву і примусили присягти на вірність «советам». Основна їх маса це зробила.

Польська ж православна церква продовжувала діяти на землях, окупованих нацистами (Колодний, 2005, с. 115).

Україна в окупації не залишала спроб здобути автокефалію. У 1941 році митрополит Варшавський призначив Полікарпа Сікорського адміністратором «Православної автокефальної церкви за звільнених землях України».

Але плани об'єднання всіх українських земель у автокефальну церкву залишилися. І почали здійснюватися вже у 1942 році. Пінський собор створив ієрархію Української автокефальної православної церкви.

Проте залишалася Москва. Вона відродила на українських землях православну церкву в єдності з Московією – Українська автономна Православна Церква, яку створили на церковному Соборі у Почаєві, призначивши очільника – Алексія Громадського. Цікавим є факт, що саме до цієї церкви була прихильна німецька окупаційна влада, яку не задовольняла українська автокефалія.

У 1944 році у Вербну неділю все ж було проголошено Українську АПЦ на чолі з «патріархом всієї України» митрополитом Діонісієм Варшавським (Бучма, 2009, с. 172).

Йосип Сталін під час Другої світової війни міг би багато разів «воскресити» РПЦ. Не зважаючи на руйнування храмів, репресії та голод, війна довела, що релігійність народу залишається високою. І саме вона призвела до масової зрадницької співпраці населення з окупантами: за можливість сповідувати свою віру колаборанти були готові на співробітництво з нацистами та війну з «безбожниками» - атеїстами.

Тоді влада СРСР, переконавшись, що релігійність народу не знищено, вона тільки замаскувалася і чекає слухного часу, вирішила використати церкву з ідеологічною метою, очолити її для можливості проводити пропагандистську роботу. Все спіралось на церковну

риторику. Так у Радянському Союзі виникла двоїста риторика: «науковий атеїзм» – мода на православ'я, що втілювалася в історичних міфах, мистецтві, архітектурі, церковних стародруках. Процвітало колекціонування. І це вже не була справжня віра, бо багато таких людей були свідомими атеїстами, вони таким чином намагалися слідувати модним тенденціям, щоб вирізнитися із «сірої маси».

Стосовно вищого духовенства, то воно було представником радянської номенклатури. Таємним і не афішованим, але дуже корисним. Як бачимо, колишні гонителі Церкви – атеїсти-комуністи і ті, кого пригноблювали, – священники, співпрацюють.

Наступ радянських військ порушив плани по утвердженню в Україні власної помісної православної церкви. Частина священників і єпископів емігрували і утворили УАПЦ за кордоном. На власне українських територіях питання української автокефалії знову відтерміновувалося до часів, коли у міцній броні «чергової імперії» буде пробито тріщину, «у яку воно могло б знову протиснутися і розширити її, наскільки можливо» (Щоткіна, 2019, с. 38).

Ми довели, що у період з II половини XVI – у I половині XX ст. Україна впевнено торувала свій шлях до автокефалії. Йшла не завжди швидко, але не зупинялася. Долала перешкоди, і не забувала, що кроки у майбутнє треба робити впевнено, не відступаючи. Українці ніколи не були інертними. Вони в усі часи прагнули набути автокефалії і боролися за свою, виплекану століттями, мрію про помісність. Цей рух був поступовим, масовим, бурхливим, нестримним. Таке церковне відродження стане Ренесансом народної традиції і національної ідеї, яка відродиться і пустить глибоке коріння у свідомості українського народу.

Джерела і література

1. Бондаренко В. Духовно-моральний потенціал Церкви і шляхи посилення його впливу на українське суспільство / В. Д. Бондаренко // Актуальні питання соціально значущої діяльності церков і релігійних організацій в Україні ; Зб. матеріалів / За загальною редакцією В. Бондаренка, А. Колодного, М. Новиченка, В. Любчика. – К., 2004. – С. 6–10.
2. Бучма О. Держава – релігія – нація: взаємодія в українському суспільстві / О. Бучма // Релігія в контексті соціокультурних трансформацій України. Колективна монографія / За ред. Л. Филипович. – К., 2009. – № 50. – С. 171–174.
3. Виговський Л.А. Вплив типів моделей державно-церковних відносин на характер взаємин між державою та церквою // Практична філософія. – № 2. – 2019. – С. 143–149.
4. Єленський В. Нація і релігія: Україна / В. Єленський // Людина і світ. – 2003. – № 6. – С. 39–48.
5. Здіорук С.І. Національна Церква та національна релігія як форми духовного самовираження етносу / С.І. Здіорук // Релігія і нація в суспільному житті України й світу. За ред. Л.О. Филипович. – К., 2006. – С.73–84.

6. Киридон А.М. Церква в умовах революційного зламу 1917 року/ Українська національна революція 1917-1921 років крізь призму сучасності (до 100-річчя події): Збірник наукових статей, матеріалів, тез учасників науково-методичного семінару 2 березня 2017 року / Упорядники : Л.Л. Бабенко, І.О. Міщенко. – Полтава, 2017. – 108 с. С. 24–35.
7. Колодний А. Україна в її релігійних виявах / А. Колодний. – Львів: СПОЛОМ, 2005. 336 с.
8. Мицик Ю. Святий Петро Могила / Ю. Мицик. – Київ : Фоліо, 2012. 128 с.
9. Полонська - Василенко Н. Історія України. 2-е вид. – К.: Либідь, 1993. – Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 року. – 608 с.
10. Саган О.Н. Вселенське православ'я. Суть. Історія. Сучасний стан. Київ: Світ Знань, 2004. 912 с.
11. Указ Президента України від 22 січня 2016 року № 17/2016. «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років». (Петро Порошенко). Київ, 2016.
12. Цапко О.М. Українська православна церква як суб'єкт державно-політичних відносин у період гетьманату П. Скоропадського / О.М. Цапко // Політологічний вісник. – 2012. – Вип. 67. – С. 304–313.
13. Швидкий В. Діяльність О.Г. Лотоцького у вирішенні проблеми української церкви (1917–1919 рр.) // Етнічна історія народів Європи. – 2000. – Вип. 4. – С. 66.
14. Щоткіна К. Хроніка Томосу. Харків: Віват, 2019. 304 с.

УДК 322:271.2-523.4-047.86(477.53-25)«193»

Владислав Марченко
(Науковий керівник: проф. Бабенко Л. Л.)
(Полтава)

РУЙНУВАННЯ КУЛЬТОВИХ СПОРУД У МІСТІ ПОЛТАВИ У 30-х РОКАХ ХХ ст.

У статті висвітлено актуальні питання, пов'язані з історією руйнації культових споруд у Полтаві в 30-ті роки ХХ ст. З'ясовано причини знищення храмів та наслідки цього для міста та його жителів. Розкрито методи руйнувань церков, які використовувала радянська влада, а також названа кількість храмів, постраждалих від рук комуністів у 1930-х роках.

Ключові слова: руйнування культових споруд в Полтаві, Свято-Успенський собор, Вознесенська церква, Воскресенська церква, храм Стрітєння Господнього, Троїцька церква, церква Різдва Богородиці, Петропавлівська кірха, Хрестовоздвиженський костел.

Під час військової агресії РФ проти України нищаться та пюндруються релігійні споруди. У такий самий спосіб діяло і радянське керівництво, що знищувало храми, які мали не лише культурне та історичне значення для України, а також відігравали